

УДК 343.424

О. В. Білаш

ПОСЯГАННЯ НА РЕЛІГІЙНІ СВЯТИНИ В ІСТОРІЇ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА

Консолідація всіх слов'янських князівств навколо Києва спричинила появу нової держави — Київської Русі. Політична назва «Київська Русь» з'явилася значно пізніше. Сучасники ж називали свою державу «Руською землею» або «Руссю», а в XII столітті — «Вкраїною» [1, 24]. Складно припустити, як і скільки б тривав цей процес, якби князівські владні повноваження наприкінці X–XI столітті не були підкріплені державною політикою Давньоруської Православної Церкви [2, 98]. У тому числі Православна Церква зробила значний внесок і в розвиток кримінально-правової політики Київської Русі.

Християнізація Русі, що здійснювалася на початковому етапі здебільше примусово, привнесла кардинальні зміни буквально в усі сфери життя давньоруського язичника, у тому числі і у його правосвідомість.

Кримінально-правове вивчення проблеми свободи віросповідання в Україні, зокрема, кримінально-правової охорони релігійних споруд, святинь та культових будинків не стало предметом спеціального дослідження. Різні аспекти зазначеної проблематики досліджувались вітчизняними фахівцями, зокрема П. П. Андрушком, Ю. В. Бауліним, С. Я. Лиховою, В. І. Маркіним, М. І. Мельником, М. В. Палієм, І. Г. Швидченко та іншими. Але відсутні комплексні дослідження кримінальної відповідальності за незаконні дії щодо релігійних споруд або святинь, що вказує на необхідність детального дослідження зазначеної проблеми.

Метою даної статті є розкриття історичної ретроспективи розвитку кримінально-правових норм, передбачених ст. ст. 178, 179 КК України, з урахуванням сучасних досягнень кримінально-правової науки.

Для досягнення поставленої мети є необхідним розв'язання таких завдань:

- систематизувати історичну практику щодо правової охорони свободи віросповідання;
- з'ясувати суттєві юридичні ознаки незаконних дій щодо релігійних споруд або святинь.

Поняття релігійного злочину нашим предкам вже було відомо, але при християнізації почав змінюватися зміст суспільної небезпеки таких посягань. Кількість релігійних язичеських злочинів починала переростати в нову християнську якість. При цьому багато чого з того, що раніше було дозволено, у нових умовах з неминучістю підпадало під церковно-кримінальну заборону. Звичний, визначений віковими звичаями спосіб життя частково руйнувався та видозмінювався, але багато в чому і збігався з новою православною мораллю.

У рамках кримінально-правової юрисдикції Давньоруської Православної Церкви формуються специфічне поняття злочину та покарання, а також ряд інших основних інститутів кримінального права, яких не знало поки що світське кримінальне право.

Злочин, відповідно до канонів Давньоруської Православної Церкви, — це, насамперед, посягання на божественні встановлення, тобто гріх, і тільки після цього це порушення певного порядку суспільних відносин. Саме цим більшою мірою визначається суспільна небезпека релігійного посягання. Категорія гріха як моральної несправедливості значно «ускладнювала» сформоване, суцільно матеріальне поняття злочину у Київській Русі. Так, особливу специфіку мала ознака протиправності, обумовлена величезною кількістю законодавчих актів, що містилися у різних інтерпретаціях норми релігійного характеру [3, 65].

Але якщо загальне поняття злочинного в церковно-кримінальному праві Київської Русі сформувалося досить швидко, то цього не можна сказати про єдиний термін для позначення поняття злочинного. У різні періоди Церквою вживалися наступні терміни: «гріх», «зłodіяння», «зла справа», «богомерзенна справа», «беззаконня», «досада» або «злочин Закону Божого», але загального, єдиного позначення сформовано так і не було. Злочинців же починають іменувати винятково «злими людьми». Ця категорія суб'єктів виділялася у зв'язку зі специфічним формуванням мотивації злочинної поведінки. Причому кримінальному праву Київської Русі добре відома була і категорія спеціальних суб'єктів.

Дореволюційне вітчизняне законодавство активно захищало від посягань християнські предмети культу — злочинні діяння на них називалися святотатством у широкому розумінні слова. Постанови про святотатство містилися в главі четвертій Уложення про покарання карні і виправні 1885 року «Про святотатство, розкопування могил і пограбування мертвих тіл». У вузькому розумінні святотатство визначалося законом як викрадення церковних речей [4, 178]. У ст. 219 Уложення про покарання карні і виправні 1885 року наголошувалося: «Святотатством визнається всяке викрадення церковних речей і грошей, як із самих церков, так і з каплиць, ризниць і інших постійних і тимчасових церковних сховищ, хоча б вони перебували й поза церковною будівлею» [5, 124].

Для кваліфікації святотатства були необхідні:

- 1) приналежність викрадених грошей або речей церкві;
- 2) вчинення розкрадання в церкві, каплиці або церковному сховищі. Розкрадання в церкві грошей і речей приватної особи і, навпаки, священних речей із приватного будинку вважалося крадіжкою або грабежем. Святотатством визнавалися дії, спрямовані проти релігійних предметів православного та інших визнаних християнських віросповідань (ст. 230 Уложення). Розкрадання речей, що вважалися священними в інших релігіях (мусульманській, іудейській і язичеській), вважалося крадіжкою, а не святотатством.

В Уложенні про покарання карні і виправні 1885 року наводився перелік таких речей:

- 1) священні предмети: ікони, моші, хрести, євангелія (ст. 221 Уложення);
- 2) освячені речі, уживані під час богослужіння: кадила, кропила, лампади, богослужбові книги, крім євангелій (ст. 222 Уложення);
- 3) інші церковні речі: гроші, свічі. Розбійне викрадення цих речей вважалося кваліфікованим розбоєм (ст. 1628 Уложення).

Другою умовою, що впливала на міру покарання за святотатство, було місце його вчинення: це могли бути церква, ризниця, каплиця або інші церковні сховища. Каплиці прирівнювалися і до церков (ст. 222 Уложення), і до інших місць (ст. ст. 224 і 226 Уложення).

Найбільш суворе покарання передбачалося за крадіжку, поєднану із грабежем: винний у розкраданні із церкви засилявся на каторгу на строк від дванадцяти до п'ятнадцяти років, з каплиці — на строк від десяти до дванадцяти років (ст. 220 Уложення).

Викрадення із проникненням до церкви або ризниці грошей, свіч і інших предметів каралося засланням на каторгу на строк від чотирьох до шести років. Те ж саме без проникнення, але з умислом — засланням у Сибір на поселення. Відсутність умислу пом'якшувала покарання: винний направлявся у виправні арештантські відділення (ч. 3 ст. 225 Уложення).

Так, Мінським окружним судом в 1884-1885 роках розглядалася справа селянина Андрія Ємельянова, обвинувачуваного по ст. 9 (замах на злочин) і 225 Уложення про покарання карні і виправні 1885 року. Ємельянов «маючи умисел на вчинення крадіжки із Церкви, вирвав з вікна вівтаря раму, прикріплену цвяхами, і погнув у декількох місцях в іншому вікні залізні ґрати, але крадіжки самої не вчинив, тому що був затриманий». Суд ухвалив: «після позбавлення його всіх прав стану, заслати на поселення до Сибіру, з наслідками за статтею 26 Уложення» [6, 122].

Святотатством не вважалося розкрадання:

1) грошових пожертвувань, що ще не поступили в церковне користування (ст. 229 Уложення);

2) грошей з жертвних стовпів і кухлів без образів і хрестів (ст. 232 Уложення);

3) церковних речей (крім священних або освячених) за межами церкви або церковного сховища (ст. 233 Уложення).

Починаючи з 60-х років XIX століття святотатство стало предметом детального вивчення вчених-криміналістів. Так, доктор права П. Д. Калмиков сутністю даного злочину бачив «обов'язок поважати церковну власність як недоторканну» і вважав, що святотатство спрямоване проти суспільства та майна церкви» [7, 490].

Вчений-правознавець К. Ф. Хартуларі вважав, що святотатство слід виключити з розділу релігійних злочинів, оскільки воно відбувається не привселюдно і його не можна ототожнювати з наругою над святинею [8, 502].

Ряд авторитетних вчених-юристів відносили святотатство до злочинів, у яких релігійний елемент мав доповнююче значення: «зв'язок між цим злочином і релігією чисто механічний» [9, 28]. Професор М. С. Таганцев пропонував знизити покарання за святотатство, яке не завжди відповідало важкості вчиненого діяння: навіть крадіжка недогарка свічі, знайденого десь у церкві (на підлозі, вікні), тягнула покарання каторгою від одного до шести років [6, 29]. Однак законодавці в другій половині XIX століття змушені були керуватися міркуваннями політичної доцільності. Так, доктор права

О. В. Лохвицький прямо вказував на обов'язок закону, що захищав інтереси православ'я та християнства, захищати також і предмети релігійного культу [10, 329].

Незважаючи на те, що структура та формулювання норм Уложення про покарання кримінальні та виправні 15 серпня 1845 року були досить тяжко-важними та недосконалими, цей нормативно-правовий документ підняв кримінальний закон Російської імперії на принципово новий рівень, завдяки якому деякі положення даного акта існують і у сучасному кримінальному законодавстві, у тому числі і Кримінальному кодексі України.

Певні спроби усунути протиріччя і повторення, що мали місце в Уложенні про покарання кримінальні та виправні 15 серпня 1845 року, були здійснені в Кримінальному уложенні 22 березня 1903 року [11].

Як відзначав один з головних укладачів Уложення 1903 року М. С. Таганцев, основними відмітними рисами нового Уложення були:

«I. Відмова від старого канонічного погляду на сутність релігійних злочинів і визнання за ними, насамперед, порушень громадського характеру.

II. Видалення із числа злочинів цієї групи діянь, що не торкаються безпосередньо самої релігії (лжеприсяги, святотатства, ушкодження предметів, як освячених застосуванням при богослужінні, так навіть і таких, які шануються як священні, тому що немає наруги над святинею, випадки відхилення від виконання церковних постанов)» [12, 8]. Таким чином, кримінальне право звільнялося від безпосереднього церковного впливу та, навпаки, нав'язувало йому юридичні конструкції.

При підготовці Уложення 1903 року система релігійних злочинів була значно змінена. До групи злочинних діянь були віднесені: 1) наруга та осміяння Церкви, релігійних вірувань, богохульство; 2) порушення вимог про поховання християн з дотриманням церковного обряду; 3) порушення поваги до покійних; 4) порушення свободи відправлення віри, що виражається у примушенні до виконання якої-небудь релігійної дії або у перешкоджанні такому; 5) спокушання; 6) проповідь деяких псевдовчень; 7) приналежність до віровчень, що визнаються нетерпимими в державі; 8) порушення деяких особливих постанов нашого закону, спрямованих на захист православної віри від підбурювання православних до переходу в інші віросповідання [13, 263-264].

Деякі вчені-правники вважали, що Уложення 1903 року зберегло багато рис колишнього законодавства. Так, професор С. В. Познишев писав: «Обидва наші Уложення — і старе, і нове — стоять на точці зору поліцейського типу охорони релігії». Потім він порівняв структуру Уложень і дійшов висновку, що «релігійними злочинами починається Особлива частина Уложень, а безпосередньо за ними поміщені злочини державні (нове Уложення відводило їм другу главу, старе Уложення — другий розділ)» [14, 222-223]. Професор С. В. Познишев критикував М. С. Таганцева як одного з головних укладачів Уложення 1903 року за те, що він вважав об'єктом релігійних злочинів Церкву, підкреслюючи, що насправді таким об'єктом є релігійна воля [14, 143]. Схожої точки зору дотримувався і професор М. А. Рейснер [14, 144].

Видання 17 квітня 1905 року Указу імператора Миколи II «Про зміцнення початків віротерпимості» [15, 237-238] показало необхідність перегляду вихідних позицій Уложення 1903 року по релігійних питаннях. Отже, із кримінального права повинні були зникнути останні елементи церковного права.

Висновки. Таким чином, імперський етап характеризується тим, що посилення абсолютизму, зменшення авторитету духовної влади, яке виразилося в скасуванні патріаршества та заміні цього інституту Святішим Синодом, як бачимо, позначилося і на характеристиці релігійних злочинів.

Однак у цьому зв'язку представляється більш важливим відзначити тенденцію відділення держави від церкви. Відбувається поступова втрата внутрішньої єдності світської та духовної влади.

Віддаляючись від Церкви, держава намагається заповнити прогалини, що утворилися, юридичними нормами, у тому числі кримінально-правового характеру. Сприяючи заміні віри за переконанням вірою за примушенням, світська влада змушено нарощувала масив релігійних злочинів. Так відбувається завжди, коли рівноцінною заміною внутрішньої переконаності вважається формальне дотримання зовнішніх правил.

Література

1. Кузьминець О. А. Історія держави і права України : навч. посіб. / О. А. Кузьминець, В. С. Калиновський, П. А. Дігтяр ; ред. Я. Ю. Кондратьєв. — К. : Україна, 2000. — 428 с.
2. Шапов Я. Н. Государство и церковь Древней Руси X-XIII вв. / Я. Н. Шапов. — М. : Наука, 1989. — 232 с.
3. Георгиевский Э. В. Церковно-уголовное право Древней Руси (общая характеристика подсистемы) // Исторические, философские, политические и юридические науки, культурология и искусствоведение. Вопросы теории и практики. — 2011. — № 8-2. — С. 64-67.
4. Колоколов Г. Е. Уголовное право. Особая часть : лекции, чит. в Моск. ун-те в 1900/1 ак. г. / Г. Е. Колоколов. — Изд., пересм. и испр. — М. : Типо-лит. Ю. Венер, преемн. О. Фальк, 1902. — 230 с.
5. Уложение о наказаниях, уголовных и исправительных (издание 1885 г.). — Екатеринбург : Тип. Артели Екат. раб. печат. дела, 1909. — 570 с.
6. Пусторослев П. П. Из лекций по особенной части русского уголовного права: Преступления и проступки против телесной невредимости, против чести, против жизни, против свободы, против имущества, против неприкосновенности юридического состояния личности, против доброкачественности путей сообщения, против доброкачественности денежных знаков и против веры / П. П. Пусторослев. — Юрьев : Тип. К. Маттисена, 1908. — 328 с.
7. Калмыков П. Д. Учебник уголовного права. Часть общая / П. Д. Калмыков. — С.Пб. : Издан А. Любавским, 1866. — 535 с.
8. Хартулари К. Ф. О святотатстве // Журнал Министерства юстиции. — С.Пб. : Тип. Правительствующего Сената, 1863. — Т. 17. — С. 489-504.
9. Юридическое общество при С.-Петербургском университете. Протоколы 1881 г. // Журнал гражданского и уголовного права. — С.Пб. : Тип. Правительствующего Сената, 1882. — Кн. 5.
10. Лохвицкий А. В. Курс русского уголовного права / А. В. Лохвицкий. — [2-е изд., испр. и доп., сведенное с кассационными решениями]. — С.Пб. : Скоропечатня Ю. О. Шрейера, 1871. — 704 с.
11. Уголовное уложение, высочайше утвержд. 22 марта 1903 г. — С.Пб. : Изд. Гос. канцелярии, 1903. — 284 с.
12. Чернявский А. Религиозные преступления (из лекций Н. С. Таганцева) / А. Чернявский. — С.Пб. : Изд. Академии наук, 1905. — 43 с.
13. Дорская А. А. Взаимодействие уголовного и процессуального права российской империи с церковным правом // Известия Российского государственного педагогического университета им. А. И. Герцена. — 2005. — № 11. — С. 255-269.

14. Познышев С. В. Религиозные преступления с точки зрения религиозной свободы. К реформе нашего законодательства о религиозных преступлениях / С. В. Познышев. — М. : Унив. тип., 1906. — 317 с.
15. Полное собрание законов Российской империи. В 33 т. Собрание третье. — С.Пб. : Гос. тип., 1885-1916. — Т. XXV.1905. Отд-ние 1-е : от № 25605-27172 и Дополнения. — 1908. — 966 с.

Анотація

Білаш О. В. Посягання на релігійні святині в історії кримінального права. — Стаття.

Стаття присвячена дослідженню історії розвитку вітчизняного законодавства про злочини проти віросповідання. Визначені основні етапи еволюції цього інституту, зокрема, щодо його кримінально-правового захисту.

Ключові слова: кримінальне право, злочини проти віросповідання, святотатство.

Аннотация

Билаш А. В. Посягательство на религиозные святыни в истории уголовного права. — Статья.

Статья посвящена исследованию истории развития отечественного законодательства о преступлениях против вероисповедания. Определены основные этапы эволюции этого института, в частности, относительно его криминально-правовой защиты.

Ключевые слова: уголовное право, преступления против вероисповедания, святотатство.

Summary

Bilash A. V. The Encroachment on religious relics in the history of the criminal law. — Article.

Article is devoted research of history of development of the domestic legislation on crimes against religion. The basic stages of evolution of this institute are defined, in particular, concerning it is criminal-legal protection.

Keywords: criminal law, crimes against religion, sacrilege.

УДК 343.31

А. В. Бойко

НЕПРЯМИЙ УМИСЕЛ ПРИ ВЧИНЕННІ НАСИЛЬСТВА ЩОДО ПРАЦІВНИКА ПРАВООХОРОННОГО ОРГАНУ

У ст. 62 Конституції України закріплено, «що особа вважається невинною у вчиненні злочину і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вина не буде доведена в законному порядку і встановлена обвинувальним вироком суду» [1]. Це важливе конституційне положення знайшло своє закріплення в положеннях ч. 2 ст. 2 «Підстави кримінальної відповідальності», ст. 23 «Вина», ст. 24 «Умисел та його види» та ст. 25 «Необережність та його види» КК України і свідчить про те, що основною ознакою при вирішенні питання про притягнення особи до кримінальної відповідальності є наявність в її діях відповідної форми вини.

Окремі аспекти кримінально-правової охорони життя і здоров'я працівників правоохоронних органів розглядалися у працях М. І. Бажанова, В. О. Владімірова, Л. Д. Гаухмана, П. Ф. Грішаніна, І. І. Давидович, В. Т. Дзюби, П. С. Єлізарова, М. П. Журавльова, В. М. Мамчура, В. А. Клименка, В. Д. Меньшагіна,